

روشنگری

فضل بن شاذان نیشابوری

www.ketab.ir

ترجمه و تعلیق

دکتر حسین صابری

ابن شاذان، فضل بن شاذان، - ۲۶۰ ق.

[الایضاح . فارسی]

روشنگری / فضل بن شاذان نیشابوری؛ ترجمه و تعلیق حسین صابری. - مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۰.

۸۰۸ ص.

فیبا.

کتابنامه.

ISBN 978-964-971-473-8

۱. کلام شیعه امامیه. ۲. اهل سنت - دفاعیه‌ها و ردیه‌ها. ۳. شیعه - دفاعیه‌ها و ردیه‌ها. الف.

صابری، حسین، ۱۳۴۵ - مترجم. ب. بنیاد پژوهشهای اسلامی.

۴۹۷ / ۴۱۷۲

BP ۲۰۹ / ۵ / الف ۲ / ۹۰۴۱۱۳۹

۲۴۴۸۰۲۴

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

بنیاد پژوهشهای اسلامی
تهران

روشنگری

فضل بن شاذان نیشابوری

ترجمه و تعلیق دکتر حسین صابری

ویراسته محمد رضا مروارید

چاپ اول: ۱۳۹۰ / ۳۰۰۰ نسخه، وزیری / قیمت ۱۴۶۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی. مشهد: صندوق پستی ۹۱۷۳۵-۳۶۶

مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۷	سخن ناشر
۹	یادداشت مترجم
۱۵	مقدمه مصحح متن عربی
۴۰	برخی از پاسخ‌ها به آنچه کشتی در نکوهش فضل بن شاذان روایت کرده است
۵۱	جایگاه والای فضل نزد اندیشمندان شیعه
۶۵	لقب شاذان
۶۹	آرامگاه فضل
۷۴	چند مطلب مهم
۷۸	نسب ازدی فضل
۸۸	نسخه‌های مبنا در تصحیح کتاب
۹۹	علت چاپ کتاب
۱۰۱	دو نکته دیگر
۱۰۲	یادداشت سید مهدی روحانی
۱۲۱	خطبه مؤلف
۱۲۵	[اختلاف در باورها]
۱۲۶	[بازشناخت دو طایفه]

- ۱۲۷.....[باورهای جهمیّه]
- ۱۲۹.....[باورهای معتزله]
- ۱۳۰.....[باورهای جبریه]
- ۱۳۱.....[باورهای اهل حدیث]
- ۱۷۹.....باورهای مرجئه
- ۱۸۳.....باورهای خوارج
- ۱۸۵.....باورهای مودمان حجاز و مردمان عراق
- ۱۸۸.....[وضعیت راویان عامه]
- ۱۸۸.....[راویان معاصر حسین بن علی علیه السلام و زید بن علی]
- ۱۸۹.....[راویان معاصر علی علیه السلام و معاویه]
- ۱۹۰.....[راویان معاصر علی علیه السلام، طلحه و زبیر]
- ۱۹۰.....[راویان معاصر علی علیه السلام و عثمان]
- ۱۹۲.....[عالمان اهل حدیث]
- ۲۲۲.....پاسخ به فرقه‌ها
- ۲۴۳.....بازگشت به مناظره با آن طایفه نخست
- ۲۶۸.....استدلال به کثرت و جماعت
- ۲۷۱.....[بازگشت به احتجاج در برابر عامه]
- ۲۲۷.....آنچه درباره رجوع عمر به علی علیه السلام در داوری‌ها روایت شود
- ۲۳۵.....صاع و مدّ پیامبر خدا صلی الله علیه و آله
- ۲۳۶.....وصیت
- ۲۴۰.....مسأله اذان
- ۲۵۵.....آنچه از قرآن از میان رفته است
- ۲۷۷.....مخالفت عمر با همه یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله و با شخص پیامبر صلی الله علیه و آله

۳۹۱	[چند مسأله فقهی]
۴۵۷	احکام فقهی گوناگون
۴۷۲	آنچه در کتاب خدا نیست
۴۷۶	بازگشت به مبحث ارث
۴۷۷	نخستین انتقاد
۴۹۲	مسأله‌ای دیگر در ارث
۴۹۵	ارث دختر و خواهر
۴۹۶	مسأله مشترک
۴۹۸	ارث همسر، مادر و خواهر
۵۰۰	ارث زن و پدر و مادر
۵۰۱	ارث سه گونه خواهر
۵۰۱	ارث چند خواهر و جد
۵۰۳	مسأله‌ای دیگر در ارث جد و خواهران
۵۰۴	ارث جد و برادر
۵۰۴	ارث جد و یک دختر
۵۰۸	ارث پسر پسر و جد
۵۰۸	ارث خنثی و پدر و مادر
۵۰۹	ارث خنثی و برادر و خواهر
۵۱۰	تناقض‌ها
۵۱۴	امامت ابوبکر در نماز
۵۱۸	تهمت گناه بر پیامبران
۵۴۹	سخنی از رجعت
۵۹۱	نهی عمر از ازدواج موقت

متعه حج ۶۰۴

جنگ‌های علی علیه السلام پس از پیامبر صلی الله علیه و آله ۶۰۵

کتابنامه ۶۶۳

(أ) کتابنامه مصحح ۶۶۳

(ب) کتابنامه مترجم ۶۸۰

نمایه‌ها ۷۱۵

آیات ۷۱۷

احادیث ۷۲۹

اشخاص، مکان‌ها، قبیله‌ها ۷۳۷

کتابها ۷۸۵

اشعار ۸۰۵

سخن ناشر

اگر مرزداران باورهای تشیع را یک‌یک برشمارند، بی‌گمان فضل بن شاذان یکی از کسانی است که بر قلّه‌های پاسداری از این کیان ایستاده و ماهرانه و بی‌پاک، عرصه‌های فکری این کیش را پاس داشته است. او با فراهم آوردن نگاه‌هایی که شمار آن را گاه تا یکصد و هشتاد نیز دانسته‌اند، آموزه‌هایی ارزنده را قراروی مسلمانان نهاده که آن‌ها را به برکت همزمانی و همزمانی با چهار پیشوای بزرگوار این مکتب فرا گرفته است.

دانش و فضیلت فضل چندان است که در برگ‌برگ آثار رجال‌شناسان و حدیث‌پژوهان می‌درخشد و کتابی در پاسداشت حریم تشیع به نگارش نیامده، جز آن که یادی و نامی و کلامی از وی، نه در لابلای، که بر تارک آن نشسته است. وی با چشم گشودن بر کتاب خدا و گوش سپرده بر سنت پیامبر ﷺ و سخن امامان علیهم‌السلام و تکیه بر عقل و دانش خویش و احترام به دیدگاه‌های دانشی مردان هم‌روزگار خود، عرصه‌های علم و دین را پله‌پله بالا رفته تا در این جایگاه فرازین نشسته است.

در تیزبینی و ژرفکاوای فضل بن شاذان همین بس که او گرچه کتاب درخشان خود یعنی **الایضاح** را در دفاع از آیین تشیع نوشته، اما در سراسر آن، کسی جز پرچم قرآن و سنت را در اهتزاز نمی‌بیند و او است که با تلاش‌های عالمانه خویش همواره باد را بر این دو درفش جاودان می‌وزاند تا مدعیان پیروی از قرآن و حدیث را به درون مایه‌های راستین این دو یادگار رسالت یادآور شود.

چون سخن از فضل در میان آید، شاید که دو نکته را ناگفته گذاشت؛ یکی ادب‌ورزی و اخلاق‌گرایی او آن‌که را حتی در تندترین مناظرات خود با کسانی که رو در روی او بوده‌اند از یاد نبرده و بر خلاف بسیار کسان، همه ارزش‌ها را در پای دفاع از اندیشه‌های خویش به مسلخ نکشانده، بلکه کوشیده است تا با حرمت نهادن به شخصیت خود و هم صحبتِ روبه روی

خویش گام به گام او را تا رسیدن به حقیقت همراهی کند. از همین جا به آن نکته دیگر از شاخصه‌های مناظرات فضل می‌رسیم و آن رعایت دادگری و انصاف در داوری‌های فکری است؛ امری که فضل پیوسته بر آن پای می‌فشارد و از کسی که روی سخنش با او است، انتظار دارد، بل می‌خواهد که آن را حرمت گزارد.

فضل بن شاذان این ویژگی‌ها را با زانو زدن در آستان پیشوایان معصوم مذهب خود آموخته و به برکت همین سر سودن‌ها و چشم گشودن‌ها و گوش سپردن‌ها است که اینک کتاب روشنگری او می‌تواند دست‌مایه همه کسانی باشد که گام در عرصه مناظرات علمی و فقهی نهاده و در هیاهوی جهان امروز، به مرزداری باورها می‌اندیشند. برای اینان، بی‌شک کتاب روشنگری چونان نقشه راهی است که در پرتو آن خواهند توانست با آگاهی افزون‌تری گام بردارند و راه پویند.

گو این که فضل کتابی در سال‌ها پس از شهادت امام رضا علیه السلام نامور شده، ولی با روایاتی که از آن امام بازگفته است، می‌توان او را در شمار شاگردان مکتب حضرتش برشمرد و همین امر پیوند او را با این خطه استوارتر می‌سازد و از همین رو است که بنیاد پژوهشهای اسلامی بر آن شده است در آستانه برگزاری همایشی پراچ در نکوداشت یاد فضل و برای نخستین بار به ترجمه این کتاب گرانسنگ همت گمارد و آن را در دسترس کسانی قرار دهد که با ابزارهای رسانه‌ای امروز در صدد دفاع از مرزهای تشیع برآمده‌اند.

روشنگری اثری است که پیش‌تر محقق وارسته جلال‌الدین محدث ارموی (طاب ثراه)، از جمله براساس دست‌نوشته‌ای از آن که در کتابخانه آستان قدس رضوی محفوظ بوده است، اثری بسامان را فراروی دانش‌پژوهان نهاده و اینک برگردان فارسی‌اش که به کوشش مترجم توانمند دکتر حسین صابری فراهم آمده، با تمام مقدمات و توضیحات روشنگرانه مرحوم محدث ارموی و یادداشت و افزوده‌های مترجم اثر عرضه می‌شود.

روح بلند فضل بن شاذان از باز نشر اندیشه‌هایش شادان باد.

بنیاد پژوهشهای اسلامی

آستان قدس رضوی

تایستان ۱۳۹۰

یادداشت مترجم

ابو محمد فضل بن شاذان بن خلیل ازدی نیشابوری در گذشته به سال ۲۶۰ ق از مشاهیر امامیه در سده سوم یعنی دوره قبل از غیبت است و نامورتر از آن که در این کوتاه سخن به معرفی او نیازی باشد.

چونان که صاحبان کتب رجال شیعه در شرح حالش آورده‌اند و آن‌سان که به تفصیل در مقدمه مصحح ارجمند متن عربی مرحوم محدث ارموی بدان پرداخته شده، فضل از اصحاب امام محمد تقی، امام علی النقی و امام حسن عسکری علیه السلام بوده و از ایشان و به روایتی از امام رضا علیه السلام نیز روایت کرده است.

او فقیه و متکلمی گرانقدر بود و افزون بر صد و هشتاد اثر به او نسبت داده‌اند، برخی در دانش فقه، برخی در علم کلام و برخی در جدل و مناظره.

یکی از این آثار کتاب *الایضاح* است که به رغم گفت‌وگوهایی که درباره انتساب آن صورت پذیرفته، یکی از کهن‌ترین منابع اندیشه شیعی در دوران حیات ائمه علیهم السلام و در روزگار نزدیک به عصر غیبت شمرده می‌شود و در شناخت این اندیشه اهمیت فراوان دارد.

این کتاب دربردارنده مجموعه‌ای از مباحث کلامی، تاریخی، فقهی و نیز مناقب و مثالب است و به طور عمده رویکردی مناظره‌ای دارد.

این مناظره با دقت و ژرفکاوی و رعایت حسن ادب همراه است و مؤلف کوشیده

است بر پایه منابع اهل سنت^۱ از آموزه‌ها و حقیقت تشیع دفاع کند و این مسئله مهم را به مخالفان گوشزد کند که اگر اختلاف ورزیدن و اگر داشتن اجتهدهای متفاوت حقی است که آن را به رسمیت می‌شناسند این حق را هیچ فرقه‌ای نتواند به خود گزین سازد و اگر کتاب و سنت مرجع حقانیت هستند هیچ کس نتواند این دو گوهر گرانسنگ را مصادره کند.

مؤلف در جای جای اثر، مخالفان را به انصاف داشتن فرا می‌خواند و از آنان می‌خواهد به حکمیت کتاب و سنت تن دهند و آنچه را بر پایه این دو ترازو «عدل» است بپذیرند و از عناد و جهالت بیرهیزند و حق را، تنها حق را، بشناسند و باور دارند. باری، این ویژگی‌هاست که بر اهمیت *الایضاح* می‌افزاید و همین ویژگی‌هاست که سبب شده است بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی در چهارچوب رسالت گسترش اندیشه فرهنگ ناب شیعی ترجمه این کتاب را در برنامه‌های کاری خود قرار داد و این مهم را به صاحب این یادداشت که نخستین تجربه‌های ترجمه را در آن نهاد توانمند علمی پشت سر نهاده است سپرد.

مترجم نیز بر پایه آنچه گذشت ترجمه کتاب *الایضاح* را در سیاهه کارهای در دست انجام خود اولویت بخشید و ترجمه این اثر را با نام روشنگری فراهم نهاد. پیش از آن که به متن درآید یادآوری چند نکته پسندیده می‌نماید:

۱- از کتاب *الایضاح* افزون بر نسخه‌های خطی تاکنون دو چاپ در اختیار است، چاپ نخست این اثر با تحقیق و مقدمه مفصل مرحوم میرجلال‌الدین محدث ارموی (۱۲۸۴ - ۱۳۵۸) براساس هفت نسخه در تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران در سال ۱۳۵۱ انجام یافته است. در سال ۱۴۰۲ ق. نیز در مؤسسه اعلمی بیروت همین تحقیق با حذف پانویست‌ها و مقدمه و بی‌آن که از رنج محدث ارموی در احیای

۱- وی خود در جایی از کتاب حاضر می‌گوید: «حمة آنچه در این کتاب روایت کردیم از روایت‌های آن طایفه است... و رسوایی آنان در اخباری است که خود روایت کرده‌اند و احادیثی که خود بر ساخته‌اند.

این کتاب ذکرى به میان آید، به عنوان اپایى مستقل صورت پذیرفته است. بر این پایه، آنچه مبنای ترجمه حاضر قرار گرفته همان چاپ نخست با مقدمه و تصحیح و پانوشته محدث ارموى است.

۲- در نسخه عربى کتاب *الایضاح* افزون بر متن، دو مقدمه (یکى به زبان فارسى و دیگرى به زبان عربى)، شمار فراوانى پانوشته، تعدادى پى‌نوشت و چند مورد استدراک و تصحیح وجود دارد و در لابه‌لای مقدمه عربى مصحح متن نامه‌ای از سیدمهدى روحانى نیز به چشم مى‌خورد و دنباله این نامه چند مورد یادآوری و توضیح یا تصحیح است.

همچنین، مصحح محترم در برخى از پانوشته‌ها و عده «تعلیقات بر الایضاح» را که گویا در صدد تألیف آن به عنوان اثرى مستقل بوده داده است. اما ظاهراً این امر میسر نشده و از این روی، موادی را که برای آن اثر در اختیار داشته، همه را در پانوشته و پى‌نوشت آورده است.

مترجم در هنگام ترجمه، متن مقدمه فارسى مصحح محترم را عیناً آورده و تنها آن را با شیوه‌نامه نگارش اثر حاضر هماهنگ کرده. پانوشته‌ها و پى‌نوشت‌های مصحح را، به استثنای چند مورد، همه را به صورت پانوشته درآورده و نکته‌های پیوست‌نامه روحانى را نیز در پانوشته‌ها در جای مناسب خود قرار داده و این‌ها همه در کنار پانوشته‌هایی است که خود افزوده است.

مترجم پانوشته‌های مصحح را با حرف «ت» و پانوشته‌های برگرفته از پیوست تقریظ سید مهدى روحانى را با حرف «ر» مشخص کرده است.

مترجم در کنار ترجمه این توضیح‌ها و پانوشته‌ها، خود نیز پانوشته‌هایی مشتمل بر توضیح ابهام‌ها، استناد روایت‌ها و مطالب، نشانی آیات قرآن و احادیث و اطلاعاتی از این دست آورده و آن‌ها را جز در نشانی یا ترجمه آیه‌ها، با حرف «م» متمایز ساخته است.

از آن روی که مترجم در هنگام ترجمه این اثر در مقام ترجمه قرآن کریم نبوده - و البته این مهم خود فضا و ظرفیت ویژه‌ای را می‌طلبد - ترجمه آیات را از زنده‌یاد محمد مهدی فولادوند (۱۲۹۹ - ۱۳۸۷) نقل کرده است، هر چند این به معنای تأیید کامل این ترجمه نیست.

۳ - بخشی از پانویست‌های مصحح و مترجم ارجاع به منابع است. مصحح در هنگام ارجاع و در ذکر مشخصات کتابشناختی منابع خویش به برخی از فیله‌های کتابشناختی کفایت کرده و مترجم آن‌ها را با جست و جوی فراوان و به کمک قراین و شواهد تکمیل کرده است.

بر این پایه در پایان کتاب، دو کتابنامه فراروی شما قرار می‌گیرد: کتابنامه مصحح و کتابنامه مترجم. در هر یک از این دو نیز سرشناسه پدیدآورنده با «مستند منسahیر ایران» یا سرشناسه ترجیحی مترجم هماهنگ شده و ارجاع این اسامی به اسامی رایج دیگر نیز در نمایه مورد توجه قرار گرفته است.

۴ - کتاب حاضر دارای مجموعه‌ای از نمایه‌ها شامل نمایه آیات قرآن کریم، نمایه احادیث، نمایه نام‌ها و نمایه کتاب‌ها و نیز نمایه موضوعی است.

۵ - مترجم وظیفه خود می‌داند پس از سپاس از ناشر محترم و مدیریت این نهاد به ویژه مدیر عامل محترم جناب حجة الاسلام والمسلمین الهی خراسانی و مدیر محترم خدمات پژوهشی جناب آقای دکتر سلمانی رحیمی، از برادر فرزانه جناب آقای محمدرضا مروارید که در هنگام ترجمه رایزنی‌های ارزشمندی ارائه و پس از ترجمه نیز ویرایش آن را تقبل فرمودند صمیمانه تشکر کند و همچنین سپاس خود را از آقایان محمود رسولی برای انجام حروفچینی، صفحه‌آرایی و مساعدت در سامان یافتن نمایه و نیز محمد سعید رضوانی برای نمونه‌خوانی و واریسی اثر و پیگیری امور نشر اعلام بدارد.

۶ - مترجم با آن که در برخورداری ترجمه از اذعان و استواری و دقت از هیچ تلاش

یادداشت مترجم □ ۱۳

و پویشی فروگذار نکرده است، مدعی پیراسته بودن اثر از کاستی و برکنار بودن آن از نقد نیست و از این روی بر هر یادآوری و نقد و نظر آغوش می‌گشاید.

توفیق از اوست

حسین صابری

دانشگاه فردوسی مشهد ۱۳۹۰

www.ketab.ir